

Wat drijft scholieren tot cultureel gedrag?

De relatie tussen persoonlijkheid en cultuurparticipatie

In één schoolklas kunnen de verschillen tussen leerlingen groter en opvallender zijn dan de overeenkomsten. De een leest graag, schrijft zelf verhalen, is actief bij de schoolkrant en neemt actief deel aan diverse vormen van cultuur. De ander mijdt het lezen, schrijft alleen wanneer dat nodig is voor een schoolopdracht en bezoekt in de vrije tijd zelden theatervoorstellingen. In welke mate zijn scholieren geïnteresseerd in cultuur en welke variabelen kunnen verschillen in cultuurdeelname voorspellen?

De verklaring voor verschillen in cultuurdeelname wordt in dit artikel gezocht in de persoonlijkheidsleer, meer specifiek in de theorievorming over behoefte aan fantasie (fantasy proneness) en die aan reflectie (need for cognition). Alvorens deze variabelen beschreven worden, zal eerst de praktische relevantie ervan uiteengezet worden.

Cedric Stalpers

Belang van inzicht in persoonlijkheid

Het bestuderen van de persoonlijkheid van leerlingen klinkt als een zeer theoretische bezigheid. Toch heeft deze ook praktische consequenties: het bestuderen van de relatie tussen persoonlijkheid en cultureel gedrag biedt inzicht in de drijfveren achter cultuurparticipatie: waarom doen leerlingen wat ze doen? Onderliggende drijfveren kunnen door dit onderzoek aan de oppervlakte komen. Een bijzondere rol in dit onderzoek krijgt de variabele leesattitude. Leesattitude blijkt in sterke mate verschillen in leesgedrag en bibliotheekgebruik te verklaren. Verbetering van de leesattitude is tevens een van de doelstellingen van leesbevordering. De

vraag waar dit onderzoek antwoord op probeert te geven is of verschillen in leesattitude terug te voeren zijn op verschillen in persoonlijkheid. Wanneer er een sterke samenhang blijkt te zijn tussen cultureel gedrag en leesattitude enerzijds en persoonlijkheid anderzijds kan dit al te hooggespannen verwachtingen over de effecten van leesbevordering en CKV-onderwijs temperen tot en een meer realistisch niveau. In de praktijk verwachten subsidiënten, managers en leesbevorderaars vaak van kortlopende, weinig intensieve projecten grote veranderingen in attitudes en gedrag. Wanneer dit gedrag en die attitudes echter sterk gerelateerd blijken te zijn aan persoonlijkheid – een psycho-

logisch construct dat beschouwd wordt als stabiel en moeilijk veranderbaar – dan weten we meteen dat we van kortlopende cultuur- of leesbevorderende activiteiten niet te grote effecten moeten verwachten.

Fantasy proneness

Fantasy proneness – vrij vertaald: behoefte aan fantasie en verbeelding – is een persoonlijkheidskenmerk dat uitvoerig onderzocht is door Merckelbach, Horselenberg en Muris. Mensen met een sterke *fantasy proneness* hebben een sterke neiging in een droomwereld (verhaal, film of dagdroom) te stappen en kunnen hierin helemaal opgaan. In zeer extreme gevallen kan de grens tussen fantasie en werkelijkheid bij hen vervagen. Deze meer extreme vormen van fantasiebehoeften – mogelijk voortkomend uit ingrijpende emotionele ervaringen – zijn niet meegenomen in het onderzoek. In een onschuldiger vorm kan deze behoefte zich bij kinderen uiten in het hebben van denkbeeldige vriendjes, opgaan in verhalen en sterk meeleven met sprookjes. Het kan bij volwassenen resulteren in dagdromen die heel levendig en accuraat kunnen zijn.

In het onderzoek van Merckelbach et al blijkt dat mensen die hoog scoren op deze variabele ook meer dan anderen aangeven ‘automatisch te schrijven’: bij het schrijven van een verhaal, brief of artikel zijn zij niet meer bewust bezig

met reflecteren over hetgeen ze willen opschrijven, maar lijkt de brief of het verhaal zichzelf te schrijven. De schrijver is een 'passief' doorgeefluik van alle schrijfideeën die zich spontaan lijken aan te dienen, eerder dan een 'actieve' regisseur die bepaalt in welke volgorde ideeën of plotlijnen zich onvouwen. Uit hun onderzoek blijkt tevens dat *fantasy proneness* hoog samenhangt met absorptie, ofwel de neiging op te gaan in kunst, verhalen, natuur of andere fenomenen en alles om zich heen te vergeten.

Een veelgenoemd fenomeen dat waarschijnlijk gelieerd is aan *fantasy proneness* is het 'Walter Mitty syndroom', dat vaak genoemd wordt om de relatie tussen fantasiefiguur James Bond en zijn geestelijk vader Ian Fleming te beschrijven. Flemings biograaf John Pearson schreef hierover:

'James Bond was Flemings droom van wat hijzelf zou kunnen zijn – een stoerder, sterker, succesvoller, saaier en

heel wat minder bewonderenswaardig type dan de echte Fleming... In zijn contact met de geheime dienst tijdens de oorlog was Fleming iemand achter een bureau. In Bond werd hij zichzelf, liet zijn Beretta in zijn chamois leren schouderholster glijden en trok crop uit om op eigen gelegenheid de dood onder ogen te zien. Bond is de man die altijd slaagde daar waar Fleming faalde. Bond was voor Fleming en voor ons allen die toekijken en wensen maar niet doen, de ideale Mitty-figuur.'

Bij Fleming en waarschijnlijk ook andere schrijvers had fantasie een dubbel functie: enerzijds bood het hem de mogelijkheid in gedachten avonturen te beleven die de werkelijkheid en mogelijk zijn angst hem ontzegden, anderzijds zou hij zonder die fantasie nooit James Bond bedacht hebben en het dozijn bestsellers over de fictieve spion geschreven hebben. De veronderstelling is dan ook dat *fantasy proneness* positief samenhangt met het lezen en schrijven van fictie alsook andere vormen van cultureel gedrag. Het

lezen van verhalen vereist immers dat de lezer woorden kan vertalen in beelden, stemmingen en emoties en hij of zij zich personages of locaties voor het geestes-oog kan halen. Het schrijven van verhalen kan vereisen dat een scholier een eigen fantasiewereld kan scheppen en die zo helder voor ogen krijgt dat deze vertaald kan worden in woorden.

Need for cognition

Terwijl *fantasy proneness* een droomwereld betreft, gaat het bij *need for cognition* om de echte. Dit persoonlijkheidskenmerk kan omschreven worden als de intrinsieke motivatie om informatie te zoeken, verwerven, analyseren en interpreteren. Mensen met een hoge *need for cognition* – vrij vertaald: behoefte aan reflectie en kennis – zien een cognitief gezien complex vraagstuk niet als een vervelende belasting, maar als een plezierige uitdaging. Cacioppo, Petty, Feinstein en Jarvis omschreven mensen met een hoge *need for cognition* als actieve, explorerende geesten, magneten die informatie als ijzervijzel aantrekken.

Een van de ideeën onderliggend aan dit onderzoek is dat *need for cognition* samenhangt met cultuurparticipatie en leesgedrag. Een lezer kan door een schrijver uitgedaagd worden open plekken in een verhaal zelf in te vullen en tot diepere betekenislagen door te dringen. Een detectiveverhaal kan door een lezer beschouwd worden als een cognitieve uitdaging waarbij hij net als Hercule Poirot, Sherlock Holmes of Inspector Morse poogt het mysterie op te lossen. Ook andere vormen van kunst kunnen een cognitief beroep doen op de toeschouwer, door hun boodschap niet meteen prijs te geven en door de toeschouwer ruimte te geven voor een eigen interpretatie. Vervolgens hangt het af van de persoonlijkheid van de toeschouwer of hij of zij dit beroep waardeert en de

taak op zich neemt op zoek te gaan naar diepere betekenislagen en zich een eigen interpretatie te vormen.

Leesattitude

De verwachting in dit onderzoek is dat leesattitudes zich tussen persoonlijkheidskenmerken en gedrag bevinden: de twee genoemde persoonlijkheidskenmerken verklaren verschillen in leesattitudes en attitudes verklaren vervolgens verschillen in gedrag, zoals bijvoorbeeld in de frequentie waarmee adolescenten fictie in de vrije tijd lezen. Leesattitudes worden door sommigen beschouwd als de theoretische uitwerking van het begrip leesplezier. De vraag in dit onderzoek is of er een relatie bestaat tussen de twee eerder beschreven persoonlijkheidskenmerken en leesattitude. Het begrip leesattitude wordt doorgaans opgevat als een stabiele, evaluatieve houding ten opzichte van lezen die gevormd is door met name directe (eigen) leeservaringen. Een leesattitude is stabiel in de zin dat deze binnen levensfasen of ontwikkelingsstadia doorgaans niet sterk verandert, evaluatief in de zin dat er een oordeel over lezen (dat positief, negatief of neutraal is) in beslagen ligt en gevormd door ervaringen in de zin dat leeservaringen op school en thuis – en het plezier dat of de frustratie die hieruit voortkomt – de basis zijn van die houding. Leesattitudes blijken sterk samen te hangen met leesvaardigheid en self-efficacy, ofwel het vertrouwen dat iemand heeft in en de verwachtingen die iemand heeft van zijn eigen (lees)vaardigheden om op een bepaald niveau kunnen te presteren. Leerlingen die beter zijn in lezen en meer vertrouwen hebben in hun eigen leesvaardigheden, hebben een positievere leesattitude. Zwakkere lezers daarentegen blijken in de loop der jaren steeds meer het plezier in lezen te verliezen.

- <i>fantasy proneness</i> +		
informatiezoekers	scheppers	+ <i>need for cognition</i>
overigen	verbeelders	-

Resultaten

Om vast te stellen wat de relatie is tussen de behoefte aan fantasie en reflectie enerzijds en cultureel gedrag en leesattitude anderzijds, zijn 180 scholieren op drie verschillende locaties bevraagd: een vmbo-school, een school voor havo/vwo en een jongerencentrum in Tilburg. 55% van de respondenten was jongen en bijna 60% was vmbo-leerling. De gemiddelde leeftijd was veertien jaar, hetgeen doet vermoeden dat leerlingen van de onderbouw licht oververtegenwoordigd zijn in de steekproef. Allereerst is vastgesteld aan welke vormen van cultuur jongens en meisjes deelnemen. Meer dan negen op de tien scholieren gaan naar de film. Twee op de drie lezen fictie en/of gaan naar de openbare bibliotheek.

Opvallend is dat meisjes actiever zijn als het gaat tekstgerelateerde cultuur: meer meisjes dan jongens lezen en schrijven verhalen, houden een dagboek bij en gaan naar de bibliotheek. Als het gaat om muzikale cultuuruitingen of bioscoopbezoek zijn de verschillen tussen jongens en meisjes niet betekenisvol. Om de behoefte aan reflectie en fantasie vast te stellen is een lijst met stellingen aan de respondenten voorgelegd met het verzoek aan te geven in welke mate een stelling van toepassing was op hen. Vervolgens zijn de scholieren ingedeeld in vier groepen op basis van een hoge of lage score op deze twee variabelen. De resultaten zijn te zien in het schema. Informatiezoekers scoren hoog op

	Scheppers	Verbeelders	Informatiezoekers	Overigen
Verhalen lezen	80%	79%	56%	47%
Verhalen schrijven	52%	37%	24%	17%
Een informatief boek lezen	88%	74%	76%	48%
Een dagboek bijhouden	36%	32%	16%	15%
Naar de openbare bibliotheek gaan	75%	74%	76%	43%
Naar de film gaan	94%	95%	80%	98%
Een toneelstuk of cabaret bezoeken	45%	34%	40%	25%
Een tekst voor een lied of rapnummer schrijven	47%	24%	32%	21%
Naar een muziekconcert gaan	50%	34%	44%	23%

Tabel 1: Cultuurdeelname naar persoonlijkheid

reflectie en laag op fantasie; scheppers scoren op beide variabelen hoog; overigen op beide variabelen laag en verbeelders alleen op fantasie hoog en op reflectie laag. Deze groepen bleken van elkaar te verschillen als het ging om de variabele geslacht: alhoewel de man-vrouwverhouding in de groep scheppers en overigen conform die van de totale respondentengroep was (omstreeks fifty-fifty), bleek dat in de groep informatiezoekers jongens oververtegenwoordigd waren, terwijl in de groep verbeelders meisjes oververtegenwoordigd waren. Voorts bleek dat in de groep scheppers havisten en vwo'ers licht oververtegenwoordigd waren, terwijl in de groep overigen vmbo-leerlingen licht oververtegenwoordigd waren. Desalniettemin waren de verschillen binnen schoolklassen groter dan die tussen opleidingsniveaus. Als per groep het cultureel gedrag onder de loep genomen wordt, levert dit het overzicht in tabel 1 op: De groep scheppers is het meest cultureel actief van alle groepen: de meerderheid leest en schrijft verhalen (aan dit scheppende gedrag heeft de groep ook zijn naam te danken), leest informatieve boeken, gaat naar de bibliotheek en bezoekt muziekconcerten. Bijna de helft bezoekt toneelvoorstellingen en/of schrijft liedteksten. De verbeelders hebben eveneens belangstelling voor cultuur, maar eerder in passieve dan actieve zin: het percentage schrijvers van verhalen en liedteksten is in deze

	Scheppers	Verbeelders	Informatiezoekers	Overigen
Lage cultuurdeelname	14%	21%	24%	55%
Gemiddelde cultuurdeelname	30%	42%	48%	30%
Hoge cultuurdeelname	56%	37%	28%	15%

Tabel 2: Samenhang cultuurdeelname met persoonlijkheidstypen

	Scheppers	Verbeelders	Informatiezoekers	Overigen
Positieve leesattitude	63%	47%	40%	21%
Gemiddelde leesattitude	25%	21%	36%	25%
Negatieve leesattitude	13%	32%	24%	55%

Tabel 3: Samenhang tussen leesattitude en persoonlijkheid

groep veel kleiner. Bij de groep informatiezoekers geldt dat de belangstelling voor informatieve boeken beduidend groter is dan die voor verhalende. De overgrote meerderheid bezoekt de openbare bibliotheek; waarschijnlijk eerder voor informatie dan voor leesplezier. De groep overigen is van alle groepen het minst cultureel actief. Een meerderheid mijdt het theater, de bibliotheek en het lezen van diverse teksten. Het blijkt dat de genoemde vormen van cultureel gedrag – behalve bioscoopbezoek – onderling zo sterk samenhangen, dat ze samengevoegd konden worden tot één score. Deze score is vervolgens omgezet in een driedeling: leerlingen met een lage, gemiddelde of hoge cultuurdeelname. Daarna is vastgesteld in welke mate deze driedeling samenhang met de vier persoonlijkheidstypen. De resultaten zijn weergegeven in tabel 2. De meerderheid van de groep scheppers (gekenmerkt door een sterke behoefte aan fantasie en reflectie) kent een hoge cultuurdeelname, terwijl de meerderheid van de groep overigen (gekenmerkt door een lage behoefte aan fantasie en

reflectie) een lage cultuurdeelname kent. De groepen verbeelders en informatiezoekers vallen hier tussenin. Tot slot is vastgesteld of verschillen in leesattitude gerelateerd zijn aan het persoonlijkheidstype van scholieren. De weergave hiervan staat in tabel 3. De overgrote meerderheid van de groep scheppers heeft een gemiddelde tot positieve leesattitude, dat wil zeggen: staat neutraal tot positief tegenover lezen. Bij de groep overigen geldt daarentegen dat de meerderheid negatief staat ten opzichte van lezen.

Samenvattende conclusies en aanbevelingen

Uit het onderzoek bleek dat er een sterke samenhang was tussen persoonlijkheid enerzijds en cultureel gedrag en leesattitude anderzijds: scholieren met een sterke behoefte aan fantasie en reflectie participeren vaker in cultuur en hebben een positievere leesattitude. Scholieren die op beide behoeften hoog scoren, zijn het meest cultureel actief en staan het meest positief ten opzichte van lezen. Scholieren die op beide behoeften laag scoren, zijn het minst cultureel actief en staan in meerderheid negatief ten opzichte van lezen. De uitkomsten van dit onderzoek nopen tot het temperen van al te hoog gespannen verwachtingen ten aanzien van projecten die de belangstelling voor lezen en cultuur pogen te bevorderen. Persoonlijkheden zijn niet eenvoudig en snel veranderbaar en dien ten gevolge zullen culturele belangstelling en lees-

attitudes – die gelieerd zijn aan diezelfde persoonlijkheid – niet eenvoudig en snel veranderbaar zijn.

Houdt dit gegeven in dat leesbevordering en inspanningen gericht op vergroting van de cultuurdeelname geen effect kunnen hebben? Waarschijnlijk niet. Allereerst blijkt uit het onderzoek dat nog lang niet alle leerlingen met een rijke fantasie en/of behoefte aan reflectie deelnemen aan alle genoemde kunstvormen. Mogelijk schatten zij hun vaardigheden om van die cultuuruitingen te genieten te laag in, zijn ze onvoldoende op de hoogte van het cultureel aanbod, worden ze door ouders en vrienden niet gestimuleerd tot cultuurdeelname, zijn zij nog nooit geconfronteerd met een cultuuruiting die appelleert aan hun persoonlijke smaak of hebben ze een onjuist beeld van een kunstvorm. Attitudes ten aanzien van diverse kunstuitingen kunnen verbeterd worden door kennis te vergroten, vaardigheden te verbeteren, leerlingen in contact te brengen met kunstuitingen die hen raken en het vertrouwen in hun vaardigheden – een belangrijke correlant en mogelijk zelfs determinant van leesattitudes – op te bouwen.

Een andere bevinding die mogelijk tot initiatieven kan leiden is het gegeven dat 35% van alle leerlingen zelf fictie schrijft. Initiatieven zoals Doe Maar Dicht Maar beogen leerlingen te stimuleren zelf poëzie te schrijven en hen hiervoor een platform te bieden. Mogelijk kan een vergelijkbaar initiatief – met hieraan gekoppeld ook lessen gericht op creatief schrijven – deze 35% stimuleren hun 'pennen te slijpen'. Mogelijk vindt hierdoor een nieuwe Ian Fleming zijn (of haar) uitgever.

Cedric Stalpers werkt aan een dissertatie over de relatie tussen de leesattitude van adolescenten en hun gebruik van de openbare bibliotheek. Hij wil graag Marieke van Roy, Norma Verheyen en Floor van Berkel danken voor hun hulp bij dit onderzoek. ■

Gebruikte literatuur

J. Cacioppo, R. Petty, J. Feinstein & W. Jarvis, 'Dispositional differences in cognitive motivation: the life and times of individuals varying in need for cognition'. In: *Psychological Bulletin* 1996, 119, 2, p. 197-253.

R. McKenna, J. Kear & R. Ellsworth, 'Children's' attitudes towards reading: a national survey'. In: *Reading Research Quarterly* 1995, 30, 4, p. 934-956.

H. Merckelbach, R. Horselenberg & P. Muris, 'The Creative Experiences Questionnaire (CEQ): a brief self-report measure of fantasy proneness'. In: *Personality and Individual Differences* 2001, 31, p. 987-995.

R. Ohlsen, *Leesplezier – operationalisatie van een begrip*. Zwolle: Provinciale Bibliotheek Centrale Drenthe, 1992.

J. Pearson, *De man die James Bond uitvond*. Utrecht: Bruna, 1968.